

Documentatie sessie 01 – Economische sturing voor een Fair & Green Deal

Systeemverandering¹

Transitiemanagement

In de *Verklaring van Tilburg* wordt gesproken over de urgentie en noodzaak van een ingrijpende transitie naar een duurzame en solidaire economie. Een dergelijke transitie vergt een programmatisch kader dat helderheid biedt over de aard van de *urgentie* (tijdshorizon), de *aard van de transitie* en de doelen die daarbij gerealiseerd moeten worden, de *strategieën* die daarbij gehanteerd (kunnen) worden, de eventuele *fasering* die daarbij gehanteerd kan worden, en de *instrumenten of maatregelen* die daarbij (kunnen) worden ingezet. We spreken dan van transitiemanagement. In de *Verklaring van Tilburg* is daarop al een voorschot genomen met de formulering van een aantal speerpunten. In de komende conferentie willen we die verder invullen en concretisering. Tegelijk willen we in deze basisnotitie de speerpunten in duidelijker programmatisch kader plaatsen. Op strategieën, fasering en instrumenten gaan we later in de notitie wat uitgebreider in.

Over urgentie, aard van de transitie en de doelen:

- *De urgentie*: het moet gaan om substantieel herstel van natuur en milieu, en een substantiële vermindering van de mondiale ongelijkheid, binnen een periode van tien jaar.
- *Aard van de transitie*: In de *Verklaring van Tilburg* worden twee centrale probleemvelden onderscheiden: ecologische uitputting, en mondiale armoede en ongelijkheid. Beide probleemvelden zijn nauw met elkaar verbonden, en de aanpak van de een is randvoorwaarde voor de aanpak van de andere.

Ten aanzien van de *ecologische uitputting*, de daarmee samenhangende versnelde verandering van het klimaat, en het vooral in het Westen overmatige gebruik van grondstoffen en energie, gelden de volgende doelomschrijvingen:

- Daling van het materiële verbruik van Nederlanders en Belgen, Europeanen, tot het niveau van duurzaamheid. Voor België en Nederland betekent dit een afname van de ecologische voetafdruk met minstens de helft. Of, uitgaande van de berekening op grond van het duurzaam nationaal inkomen, een daling van ruwweg 50 procent van het materiële verbruik.
- Investerings in hernieuwbare energie en in vormen van productie en consumptie die zuinig omspringen met grondstoffen.
- Investerings in defensieve maatregelen. Negatieve tendensen als de stijging van de gemiddelde temperatuur zullen voorlopig doorgaan. Dat impliceert de noodzaak tot omvangrijke defensieve investeringen waaronder die tegen de stijging van de zeespiegel en tegen de klimatologische “uitschieters”. Die investeringen zullen allereerst daar moeten plaatsvinden waar op dit moment de zwaarste klappen vallen. Zoals het Human Development Report 2007-2008 aantoont, is dat het geval in ontwikkelingslanden. Ook zullen omvangrijke defensieve investeringen gedaan moeten worden in België en Nederland.

¹ Ontleend aan: “De Omslag – Transitie naar een Duurzame en Solidaire Economie; Basisdocument voor de Conferentie Antwerpen 2009

Wat betreft de *mondiale armoede en ongelijkheid* wordt uitgegaan van een dusdanige herverdeling van het wereldinkomen

- dat voor iedereen op deze aarde op zijn minst bestaanszekerheid² gegarandeerd is. Dat betekent bijvoorbeeld dat niemand meer aangewezen is op een (reëel) inkomen van minder dan 2 dollar per persoon per dag;

- en dat over 10 jaar het inkomen van de 20 procent rijksten van de wereld is gedaald van 75 procent van het wereldinkomen naar 50 procent. Tevens, dat het inkomen van de 40 procent armsten van deze wereld zal stijgen van 5 procent van het wereldinkomen naar 20 procent. Daarnaast is blijvende aandacht nodig voor de problematiek van de bevolkingsgroei, in het bijzonder voor de samenhang tussen bevolkingsgroei en armoede.

Systeemverandering

In de discussie over de kredietcrisis is hernieuwde aandacht gekomen voor de meer wezenlijke kenmerken van ons economisch systeem. Een van de belangrijkste bevindingen van de gehouden expert meeting is dat de noodzaak van versnelde structurele veranderingen gevolgen heeft voor een veelheid van die systeemkenmerken.

Groeidwang

Op dit moment wordt het economisch beleid in overheersende mate geleid door de gevoelde noodzaak van economische productiegroei. Die obsessie komt onder andere voort uit de centrale plaats van concurrentie in ons economisch systeem: concurrentie om marktaandeel en vergroting van de inkomsten. Die concurrentie wordt deels gevoerd op kwaliteit, maar vooral op (vermindering van) kosten en daarmee op efficiëntie. Dit zet aan tot schaalvergroting en productiegroei. Dit laatste is vooral het geval zolang inkomen en belastingen gekoppeld worden aan arbeid, waardoor arbeid wordt gezien als een kostenpost – en vaak de belangrijkste – waarop bezuinigd moet worden. Naast concurrentie speelt ook een cultureel dan wel psychologisch ingebakken wens tot vooruitgang een rol. Die vooruitgang wordt deels kwantitatief ingevuld (kunnen beschikken over meer producten) en deels kwalitatief (betere producten). Niet alleen het eerste zet aan tot groei, maar ook het tweede. Het maken van betere producten vergt immers over het algemeen het inzetten van meer arbeid per producteenheid (onder andere in de vorm van kennisarbeid). En zolang we inkomen koppelen aan arbeid, betekent dit groei van productiekosten, wat aanzet tot productiegroei. Het aanpakken van de obsessie met groei, impliceert kennelijk ook heroverweging van de relatie tussen arbeid en inkomen en verschuiving van belastingen.

Eenzijdige meting van welvaart

Een oude maar steeds breder gedragen kritiek, is dat op een eenzijdige manier wordt gekeken naar wat economisch telt en niet telt. De staat van de economie en het niveau van welvaart wordt ten onrechte vooral gemeten in termen van de hoeveelheid geld die circuleert en het bruto binnenlands product (BBP). Niet alle waarden en behoeften van mensen en de natuur kunnen echter goed in termen van geld worden weergegeven. Ook al leidt deze eenzijdige meting op zichzelf niet tot groei, het concentreert wel de aandacht extra op in geld gemeten kosten en opbrengsten, wat op haar beurt (zie het vorige punt) aanzet tot groei. De door de *Verklaring van Tilburg* voorgestane koerswijziging impliceert niet dat volledig afstand wordt genomen van het gebruiken van de BBP maatstaf, want het geeft inzicht in de geldstromen in de economie en is ook de grondslag voor de belastingheffing. Maar andere maatstaven die

² Onder bestaanszekerheid wordt hier verstaan: het bevredigen van de basisbehoeften zoals omschreven door de ILO.

recht doen aan alle relevante waarden en behoeften van mens en natuur moeten leidend zijn in het economisch beleid.

Breed economiebegrip

Met het voorgaande hangt duidelijk samen dat de economische analyse die zich beperkt tot, of zich in hoofdzaak richt op de in geld gemeten productie en consumptie in wezenlijke opzichten tekort schiet. Daarentegen moeten alle mogelijkheden en behoeften van mens en natuur, inclusief alle betaalde en onbetaalde arbeid en sociale kosten en opbrengsten, en alle kosten van natuur en milieu, bepalend zijn voor de economische analyse.

Geldcreatie

Als iets door de kredietcrisis duidelijk is geworden dan is het wel dat de ongebreidelde creatie van geld, slechts ingeperkt door private winstverwachtingen, niet meer toelaatbaar is. Geld, en dus ook het lenen van geld, moet zich beperken tot waar het eigenlijk voor bedoeld is: ruilmiddel, rekeneenheid, en leenmogelijkheid op grond van de beschikbare spaargelden. Dat sluit geldcreatie niet uit, maar die moet qua omvang beperkt blijven tot het faciliteren van producties en consumpties die aansluiten bij reële behoeften en mogelijkheden, uiteraard binnen duidelijke ecologische en sociale grenzen. Dit houdt ook in, dat het alleenrecht van de rijkere landen op de seignorage-voordelen van de creatie van meer internationale liquiditeiten komt te vervallen. Alle landen hebben het recht op een rechtsreeks aandeel in die baten.

Onevenredige eigendomsverhoudingen

De omslag naar een duurzame en solidaire economie stelt ook vragen bij de wijze waarop over de aanwendingsmogelijkheden van mens en natuur wordt beschikt. Vertrekpunt zou moeten zijn dat iedereen op aarde gelijke basisrechten heeft als het gaat om de aanwending van de milieugebruiksruimtes. Op zijn minst moet bestaanszekerheid gegarandeerd zijn binnen de gegeven ecologische en sociale grenzen. Een dergelijk opvatting impliceert niet dat private eigendom uit den boze is. Maar wel dient te worden beseft en erkend dat een duidelijke onevenredigheid is ontstaan in de voortgaande ontwikkeling van de eigendomsverhoudingen. Immers, mensen en samenlevingen die beschikken over grote financiële vermogens hebben daarmee het “recht” verworven op een onevenredige zeggenschap over de aanwending van de menselijke en natuurlijke hulpbronnen. Dat geldt nog sterker voor die grote transnationale ondernemingen die over haast ongelimiteerde eigen financiële bronnen en reële machtsmogelijkheden beschikken, in een aantal gevallen omvangrijker dan die van nationale economieën. Ook wat dit aangaat laat de kredietcrisis zien waartoe dit kan leiden. Het is een positief teken dat een begin is gemaakt met het stellen van grenzen aan de macht van financiële ondernemingen. Die omslag is ook nodig in de andere sectoren van de economie.

Collectieve belangen versus private consumpties

De laatste decennia heeft, zeker in de West-Europese landen, een haast ongebreidelde uitbreiding van de private consumptie plaatsgevonden. Die materiële consumptiegroei, en het daarmee samenhangende extra energie- en grondstoffengebruik, is een van de belangrijkste oorzaken van de ecologische en sociale crises van vandaag. En zij gaat ook ten koste van het private en collectieve welzijn in de eigen omgeving. De door ons bepleite omslag betekent dat een hogere prioriteit gegeven wordt aan immateriële groei, alsmede aan de collectieve goederen en het collectieve welzijn van ons allen.

Quotering

Ook in andere zin zullen grenzen gesteld moeten worden aan de private consumptie. Want als één zaak duidelijk is geworden dan is het dat er geen oneindige voorraad van mogelijkheden van gebruik van menselijke en natuurlijke hulpbronnen bestaat. Integendeel, wij hebben de grenzen van die voorraden al ruimschoots overschreden, zoals bijvoorbeeld de berekening van de mondiale voetafdruk laat zien. Het is dan ook onvermijdelijk dat er ten aanzien van een aantal fundamentele vormen van schaarste vormen van quotering van de gebruiksmogelijkheden, gebaseerd op gelijke basisrechten, worden toegepast.

Marktwerking ingekaderd

Ook is er de laatste decennia ruime baan gegeven aan het principe van de vrije marktwerking gebaseerd op private winstverwachtingen. Op allerlei gebieden manifesteert zich nu dat die liberalisering tot onaanvaardbare verschijnselen heeft geleid. De meest duidelijke voorbeelden zijn voor veel mensen opnieuw de kredietcrisis en de topinkomens. Maar ook op andere terreinen doen zich ernstige problemen voor, bijvoorbeeld in de zorg, bij de visstanden, en in het overgebruik van fossiele energiebronnen. Dat wil niet zeggen dat marktwerking ten principale moet worden bestreden, maar dat er wel duidelijke grenzen aan moeten worden gesteld. Dit impliceert, onder meer, een versterkte rol van overheden en van andere vormen van gemeenschappelijk beheer.

Structurele en culturele veranderingen

Globaal geeft het in het voorgaande gestelde omtrent systeemkenmerken aan in welke richting de omslag moet worden gezocht en met welke principes. Daarbij is het goed te bedenken dat brede duurzaamheid een eigenschap is van de gehele nieuwe, duurzame en solidaire economie en dus een systeemkenmerk is: een gedeeltelijk duurzame economie is niet duurzaam omdat de gebruiksmogelijkheden van mens en milieu niet duurzaam behouden blijven.

Verandering van de genoemde systeemkenmerken vergt zowel structurele veranderingen (blijvende grootschalige veranderingen van de fysieke en institutionele omgeving waarin mensen handelen), als culturele verandering, dus verandering van de collectieve patronen van waarden, normen en voorstellingen en de wijze waarop deze worden vormgegeven of verbeeld. Structurele en culturele veranderingen hebben uiteindelijk invloed op houding en gedrag van individuen, zowel burgers in het algemeen als beslissers op macroniveau, en vaak op onbewuste wijze. Via die weg van individuele keuzes hebben cultuur en structuur ook invloed op elkaar. In deze notitie en in de conferentie van Antwerpen richten we ons vooral op de structurele veranderingen. Verandering van cultuur, attitudes en gedrag komen later aan de orde.